కథా నిలయం
శ్రీకాకుళం

ప్రౌఢా పరివ్రాజక వివాహము

కొందఱి జన్మము ఉపోద్ఘాతము లేక వెలువడదు. తల్లిని లంచమిత్తురు కొందఱు ఆత్మసమర్పణ మొనరించుచు తల్లిని గూడ నర్పింతురు. మఱికొందఱు ఏదో చెప్పవచ్చి ఊరకున్నటులు చచ్చి ఊరకుందురు. ఇంకొందఱు తండ్రికిని, మేనమామకును పరలోకము నుండి జాబులు గొనివత్తురు. కసుఁగందులు కొంద ఱీటులు కొంతమందితో సంయోగ వియోగములు చేసి వారి ప్రయోజనము పలాములు చేయుదురు. ఇట్టి చిలిపి వారరుదు కారు.

ఆశ, – గర్భములో పడినది మొదలు తన స్వత్వమును కేటాయించుకొనుచునే యుండెను. తాను గర్భమున జాగరిల్లి తల్లిని నిద్రింపఁజేసెను. తీఁగ చెట్టును వంచినట్లు తల్లిని వంచివేసెను. ప్రతిభాశాలుర కది స్వభావము. తుద కాశ జన్మించి తల్లిని దక్షిణ పుచ్చుకొనెను.

ఆశకు తల్లిలేదు. గోవిందునకు భార్యలేదు. ఒక టైనను రెండుగా తోఁచు ఈ లోపము ఆశను ద్విగుణ ప్రేమతో పెంచెను. గోవిందుఁడు ఊయెల నూఁపుచు – 'ఆశ కిపుడుయ్యాలయే తల్లి' అనుకొనును. నడికిరేయి ఊఁపఁబోయి ఉయ్యాల త్రాళ్లను జూచి, 'తల్లి ఆకాశము నుండి చేతులు చాఁపుచున్నదా యేమి?' అని నివ్వెఱపడును. ఆశ ఆకాశమును జూచెనా, అతఁడందు స్వర్గమును చూచెను. నవ్వెనా, ఆనందాభిషేక మొందెను. ఆశ అతని వాసనల పెంపొందింప వచ్చిన ఉపకరణము.

ఆశ బడిలో పడెను. అందు పంతుళ్లు ఇద్దఱు, మొదటి పంతుల కడ ఆశయొక్క చూపుడువేలు కొంత అఱిగెను. ఉన్న పిల్లలలో ఎవరి వెక్కువ అఱిగెనో ఆశ పరీక్షించును. పంతులవేలు ఏ పిల్ల వేలంతయు అఱుగకపోవుటచేత అతనితో "ఆలోకకు వచ్చినంత చదువు మీకు రాదు" అనును. హరిణ యింటికి వెళ్లి హరిణ తన తల్లిని అమ్మాయని పిలుచుట విని ఇంటికివచ్చి – నాన్నా! హరిణ అమ్మ నాకు లేదేమని గోవిందునితో గోఁజాడును.

ఆశ క్రమముగా పెద పంతులకడకు వెళ్లెను. అచట దైనందినము ఒక టావు, బుడ్డెఁడు సిరా, ఒక బలపము, ఒక పాళీయు ఆమెకు కావలసిన పరికరములు. బడిపెద్ద యగు శకులాదుఁడు అటిటులు పోవుచుండగా కాలు తగిలి ఆశ సిరాబుడ్డి దొరలి చుట్టుఁబ్రక్కల నున్న వారి పుస్తకముల మీఁద శిల్ప ప్రావీణ్యమును చూపుచుండును. ఆశ పరాకుగా నున్నపుడు ప్రక్కనున్న 'ఆలోక' టావు దొంగిలించును. ఆశ పట్టుకొనఁగా ఆలోక 'ఇదుగో, పడవ చేస్తాను; దీని మీదెక్కి ఇంటికి వెళ్లచ్చు' అనును గాని తుద కాపడవ వారి మీఁదనే యెక్కి వెళ్లును. ప్రతినాఁడును ఖలపాలు పంచిపెట్టుచుండుటచే ఆశ యింటి పేరు బలపాల వారుగా మాఱెను. ఆశ తన చేతిలోని పలక పుస్తకములను క్రిందపెట్టునపుడు సంచినుండి కలము జాఱి నేలలో పాఁతుకొని కలాల చెట్టుగా పిలిపించుకొనును.

ఆశ క్రమముగా పై బడిలో చేరెను. కావ్యములలో విష్ణుచిత్తీయము, నైషధము, నాటకములలో మదాలస, ఉత్తర రామచరితము, పురాణములలో భాగవతము, స్కాందము, వేదాంతములలో చతుర్వేదసార సూక్తులు, యాజ్ఞవల్క్య సంహిత – ఈ మొదలగునవి చదివెను. మాతుల వంశమున ప్రసిద్ధుఁడగు ఏలేశ్వరోపాధ్యాయుని చాఱ ఆమె యందు టీకాలు వేసినట్లు కానిపించెను.

ఉపాధ్యాయుఁడు ఆశను బడి చివర కూర్చుండఁ బెట్టును. సదుత్తరములు చెప్పఁ జాలని పిల్లలకు చెప్పిన వారిచే దవడకాయలు బహుమతి. ఇపుడాశచే బహుమతి పొందనివాఁడొక ఉపకలాపుఁడే, అపుడపుడు ఆమె మృదుహస్తస్పర్శ మాతఁడును, అతని లఘుచపేట ఆశయును పంచుకొందరు. ప్రథమస్థాన మాక్రమింప వారు చేయు వ్యాసంగము ఒకపోరు. అచట కజ్జలు దొరకుచో వారు కొట్టుకొనరుగాని అవి వారితరఫున పోరాడుచో చూచుచుందురు. వారు బడి విడిచిరా, పరమమిత్రులు. వారు ఇంటికడ స్మృతులు చర్చించి అందలి ఆచారకాండను విమర్శించుకొనుచుందురు.

2

గోవిందుఁ డొకనాఁడు గురుములూరు పయనమైపోయెను. అచట అతని సోదరి గంగయు, బావమఱఁది వీరేశ్వరుఁడు, మేనల్లుఁడు ముకుందుఁడును కలరు. భార్యా వియోగమయిన పిమ్మట గోవిందుఁ డచటికి వెళ్లుట అదియే మొదలు. గంగా వీరేశ్వరులు గోవిందుని అతి భక్తితో పూజించిరి. గోవిందున కింటికడ కూఁతురెటులో ఇచట ముకుందుఁ డటులు. ముకుందుని ప్రతి పనియు అతనికి ముద్దు. మేనమామ

అయిపోయెను గాని గోవిందుని ముకుందుఁడు కనిపట్టుచో అతనిని గూఢచారిగా భావించును. గోవిందుఁ డచట కొన్నాళ్లుండి బావమఱఁది యనుమతిని గంగా ముకుందులను తనయింటికి తీసికొని వెళ్లెను.

గోవిందుని రాకకు కారణము గంగా వీరేశ్వరుల కంటె లోకులు స్ఫుటముగా నెఱిఁగిరి. చదరంగ మాడు వారికంటే పయివారికి మంచియెత్తులు తోఁచును. గోవిందుడు ముకుందునకు పిల్లనీయవచ్చెనని ఊరును నాడును మ్రోఁగిపోయెను.

ఆశాముకుందు లిరువురు కలిసి భుజించుచుండఁగా, చదువుకొనుచుండఁగా, మాటలాడుచుండఁగా, గంగ కనుల పండువుగా చూచుచుండును. గోవిందుఁ డాచూపునకై ఆమెను తీసికొనివచ్చెను.

ఆశాహరిణలకు మిగుల మైత్రి. ముకుందుఁడు ఉన్నను హరిణ ఆశను, ఆశ హరిణను విడనాడియుండలేదు. ముకుందుఁడు ఆశతో వాదించుచు ఓడిపోవునపుడు హరిణ అతనిపక్ష మవలంబించి వాదమును నిలువఁబెట్టినపుడు, ముకుందుఁ డామెను ప్రసన్నముగా చూచెడివాఁడు. ఆశ స్త్రీధన మపహరింపరాదు అని అనుచుండెడిది. హరిణ తలవంచి ఆలోచించి ఏదో పని కల్పించుకొని ఇంటికి పోయెడిది. కాని అరుఁగుమీఁద కూర్చుండి చూడ కుండలేక పోయెడిది. ముకుందుఁడు "ఆశా! హరిణ యింటికి పోదమా? అకారణముగా పరిహసించితి" వనఁగా దానిని పరిహరించుటకు నీసాయమే కావలయునని ఆశ అనునది. ఆశా ముకుందు లిరువురు హరిణయింటి కేఁగి హరిణచేతను, వారి పెద్దల చేతఁగూడ గారవింపఁబడుచుండిరి.

కొన్నాళ్లపైని వీరేశ్వరుఁడు విచ్చేసెను. వారి సమ్మేళనమే అదియొక పండువుగా నుండెను. కొలఁది దినములకు భార్యాపుత్రులతో వీరేశ్వరుఁ డింటికి మఱలెను. వారలఁ బంపుటకుఁబోలె గోవిందుఁడు వారి ననుగమించెను. గురుములూరికి వెళ్లిన పిదప కొన్నాళ్లకు గోవిందుఁడు గంగా వీరేశ్వరులతో పెండిలిమాటలు తెచ్చెను. వీరేశ్వరుఁ డానందముతో అంగీకరించెను. గోవిందుఁడు నిష్క్రమించెను.

ఇపుడు ఆమరణాంతము వీరు ఎవరికి ఈ బంధము నిర్మించిరో వారు దీనిని ఇసుమంతయు ఎఱుఁగరు. రెండు తాంబూలములతో ఆ బంధము నాగపాశ మగును. సంఘమంతయు ఆ నాగపాశమునే ప్రాణముచే పూరించును. ఆహా తలిదండ్రుల ప్రేమపాశము ఎంత నాగపాశమో!

బంట్లు పాకలు పందిళ్లు వేయుచుండిరి. చాకళ్లు ఇండ్ల మూల మూలల వెల్లవేయుచుండిరి. వంట బాఁపనక్కలు పిండివంటలు మొదలుపెట్టిరి. ఈ ప్రయత్న

మంతయు తమకొఱకే యని ఆశకును, ముకుందునకును తెలియక పోలేదు. తండ్రులు తమతో ఆ ప్రసంగము తేలేదు. వారును తండ్రులతో ఏమియు సంప్రతింపలేదు. వారు తమవిధిని ఇటులు నిర్వర్తించుకొనిరి. ఆశ ముకుందున కొక కమ్మ యిటులు వ్రాసెను :

"ముకుందా!

నా నోరు మూఁగది; చేయి వాచాలము. నీవు నాకు బావ వగుటలో సందియము లేదు. నా తండ్రి మాత్రము నిన్నిఁక 'బావా' అనిపిలువకుండఁ జేయుచున్నాఁడు.

వలచిన వానిని పెండ్లాడవచ్చునుగాని పెండ్లాడిన వానిని వలచు టెటులు? పెండ్లాడిన వానినే ప్రేమింపు మని పెట్టిన బడిలో శిష్యులు పూర్వపక్షములు మొదలు పెట్టఁగా ఉపాధ్యాయుడు బెత్తము జాడించుచున్నాఁడు. ఆ దెబ్బ లన్నియు వానిమీఁదనే వాఁతలు పడుచున్నవి.

మెడలోఁగట్టిన మంగళసూత్రమును ఉరిత్రాటిని జూచి ప్రేమ విలపించుచున్నది. బజంత్రీల బాజాలలో ఆ విలాప మెవరు విందురు?

ప్రేమ ప్రవాహమునకు ఒకొడ్డా? రెండొడ్లా? నా మైత్రికి హరిణను కానుకగా అర్పించుచుంటిని."

ఆశ ఈ యుత్తర మెపు డారంభించెనో ముకుందుఁడును సరిగా అపుడే ఈయుత్తర మారంభించెను.

"ఆశా!

నాకు మా త్రండ్రి మీఁదను, నా తలిదండ్రుల మీఁదను గల ఆదరముచే ఇఁక ముందెన్నఁడును నిన్ను ఆశా అనియే పిలుతునుగాని, 'ఏమోయ్! ఏయ్! ఓయ్!' అని పిలువను, కాని లోకులు నిన్ను ఉళక్కి –పెండ్లామందురు. అటు లనకుండఁ జేసికొను భారము మాత్రము నీది.

రోగికిని వైద్యునకును పాలే కోరిక, నాకు ఆదేశముగా వచ్చు నాతనికి నా మైత్రిని కానుక పంపు నీ ఉళక్కి మగండు ముకుందుఁడు."

ఆశ హరిణను పిలిచి ఈ విషయ మంతయు పూస గ్రుచ్చినటులు చెప్పెను. ముకుందుఁడు వ్రాసిన ఉత్తరమును చూపించెను. తుదకు తాను వ్రాసిన ఉత్తరమంతయు గుఱుతు తెచ్చుకొని వినిపించెను. అది విన్నంతనే హరిణ మాటాడక వెళ్లిపోయెను.

హరిణ యింటి ముందు పెద్దపెద్ద మంగళ ప్రయత్నము లారంభము లైనవి. సరిగా ఆ లగ్నముననే హరిణాముకుందులకు పెండ్లి ఆయెను.

3

గోవిందుని యింట పాకలు పందిళ్లు పీఁకివేయఁబడెను. ప్రజలు ఏమూల చూచినను గుసగుసలు పోవుచుండిరి. గోవిందుఁడూరి మోమెఱుఁగఁడు. అతఁడు ఆ తీరు బడిలో స్మృతులు నన్నింటిని తిరుగవైచి చూచెను. ఆచారముల ననుసరించి స్మృతులు మాఱుటయు, స్మృతులను ఒకానొక మధ్యవేగముతో ఆచారము లతిక్రమించుటయు ఈ రెంటికిని ఆ పందెము నిత్యమనియు అతఁడు గ్రహించెను అర్థహీనముగా ఆచరింపఁబడి ముప్పేటగా బిఱ్ఱబిగిసిన వివాహబంధమును జ్ఞానమువచ్చిన తనకూఁతుమెడను స్వయముగా తగిలించుట అపచారమని అతఁడు తనలో తా ననుకొనెను.

ఆశ ఎప్పటి చిఱునగవు మోముతో వాకిటి యరుఁగుపై కూరుచుండి హరిణతో అపుడపుడు ముచ్చటించు చుండెడిది గాని అందలి రహస్య మెవరికిని యెఱుక పడలేదు.

గోవిందుఁడు ఆశతో ఒక మాటేయే నాడలేదు కాని ఒక నాఁడామౌనము వదిలెను. అతఁడాశను బిలిచి యిటులనెను : "నాకు భార్య లేని లోపము ఇపుడు కానిపించుచున్నది. ఆశా! నేను లేకుండ నీ బాల్యము నీ భారమును భరింపలేదు. నీవు అవివాహితగా ఇంట నున్నచో నిన్నును నన్నును వెలివేయరా? లోఁగడనే దిక్కులేని కాకులము; ఇఁక మాలకాకులమై పోదుము."

ఆశ ఇటు లనెను : "నాయనా! నేను తల్లిని జంపి పుట్టితిని. ఇఁక తండ్రిని జంపి బ్రదుకవలసి యున్నదేమో యని భీతి. నీవులేకుండ నేను బ్రతుకలేను. సంఘములందు చాలాకాలమునుండి ఏదో కారణముచే రూఢమయిపోయిన ఒక ఆచారముకంటె యమము కల ఒకానొక జీవి మహత్తరమైనదని నీకుఁ దోఁచెనేని నీయింట నన్నుండనిమ్ము. నా యన్నము నేను వండుకొనఁగలను. నా బట్టా పాఁతా నే నుతుకకొనఁగలను. నాగాలి గూడనీకు తాఁకనీయను. సంఘమున వెలివచ్చుచో నాకే రానిమ్ము. నేను కోరునది రక్షకుఁడైన తండ్రియొక్క ఒక్క ప్రేమకిరణమే."

గోవిందునకు ఏమి మాటాడుటకు తోఁచ లేదు. కానిమ్ము చూచుచుండుటయే నాపని అని అనుకొని అచటినుండివెళ్లిపోయెను.

కొన్నాళ్లయిన తరువాత ఆశకును తనకును కొంచెమేని స్పర్శ లేకుండునటులు ఇళ్లు మొదలయినవి కట్టించెను. రాఁబోవు నుత్పాత పరంపరలనో మంగళపరంపరలనో కాని చూడఁగలశక్తికై అందుండి ధృతి దాల్చెను.

ఆశ తనయన్నమును తానె వండుకొనును. తన తావు తానె శుభ్రపఱచుకొనును. తెలవారు కడ తన వస్త్రములు తానె ఉతుకుకొనును. గృహోద్యానపు సోపానములనుండి

తుంగభద్రలోనికి దిగి తానె నీరు తెచ్చి కొనును. శరచ్చంద్రికలోని సోమలతవలె ఆశ ఆశలో ఏకాంతమున నివసించెను.

హరిణ ఇపుడు ఆశ కడకు అంతగా రాకపోకలు చేయదు. ముత్తైదువ లందఱకు ఆశ యనినచో కంటిలో కారము. సంఘ మంతయు ఆశపై ధర్మశాస్త్రపు మందు దట్టించి తుపాకులు బారుచేసెను. ఆశ తనలో ననుకొనును – 'లోకు లందఱు స్వర్గమునకు శ్మశానమని పేరిడుచున్నారు. అట్టి శ్మశాన మనుపేరుకల స్వర్గధామముననే నే నున్నాను.'

నాలుక ఒక తీరున తిరుగదుగదా! లోకులు గోవిందుని పలు తెఱంగుల ననుకొందురు. అతని నెవరును విందులకుఁ బిలువరు. అతని గృహకృత్యము నెఱీఁగిన వారు మాత్రము 'పాము కఱచినయెడల గోవిందుఁడు తనవేలుఅని ఊరకుండఁడు' అని శ్లాఘించుచుండిరి. ఇటులు కొన్ని వసంతములు కడచెను.

శకులాదుఁడు ఒకనాఁటిరేయి ఒకపొదలో పొంచుండి, గ్రామమునకు వెలుపట నున్న దుర్గాలయమునకు వెళ్లి ఒంటరిగా వచ్చుచున్న ఆశను వెంబడించెను. ఆచారము నతిక్రమించుచో సంఘమునకు ఎంత అలుపో కదా! అతని ఒకగుండె కొట్టుకొనును. ఒకటి ఉప్పొంగును. ఒక కాలు వెనుకకు మరొకటి ముందలకు నడుచును. మనస్సు కొట్టుకొనును. బుద్ధి నిశ్చల మగును. అతఁడీ యాటుపోటులలో ఉయ్యాలలూఁగి తుదకు ముందరికే నడచెను.

ఆశ ఈ యలికిడికి వెనుదిరిగిచూచెను.

శకులాదుఁ డొకపొదలో నంతరించెను.

ఆశ మెల్లగా నడిచి యింటికి వెళ్లిపోయెను. పిదప పొదనుండి చెడుపామువలె నిర్గమించి గృహోన్ముఖుఁడగుచుండఁగా వెను వెనుక నేదో శబ్దము అతఁడు. వినెనుగాని అతనికెవరును కానరాలేదు. 'నాశబ్దముననే నేను విని భ్రమించియుందు నని అతఁ డనుకొనెను. అది ఆశను కాపాడుటకు వచ్చిన రక్షకుని దండశబ్దమా?

ప్రతి శుక్రవారముునను ఆశ ఏసమయమున దుర్గాలయమునకు రాకపోకలు చేయునో శకులాదునకు హృత్కవిలె. ఒక శుక్రవారమున అతఁడు మఱల ఒక పొదలో పొందుచుండెను. ఆశ ఆలయమునుండి క్రమ్మఱుట అతఁడు కనిపెట్టెను. సమయమునకు సాక్షాత్కరించెను. ఆశ అతని ముఖమునందు వలపు దయ్యమును చూచెను. వెంటనే యిటు లనెను : "శకులాదా! నీ తల్లి ఒంటరిగా వెళ్లుట చూచి కుమారుని విధిని నిర్వర్తింప వచ్చితివా? అటులయిన ఈ పొదరింట దాగితివేల? ఔను లెమ్ము! కుమారుఁడు తల్లికడ దాఁగుడుమూఁత లాడఁడా?'

శకులాదుడు తెల్లఁబోయెను. నాలుగడుగులు ఆమెతో నడచి గమన సౌందర్యమునకు లుబ్ధుఁడయిపోయెను. మెల్లగా నిటులనెను: 'వివాహమే లేనిది నీవు తల్లి వెటు లగుదువు?"

'ఓరి వెఱ్ఱినాయనా! పెండ్లికాని నీవు నీ యన్న కొడుకులకు పినతండ్రివి కావా? నీ వింకను ఎంతమందికి తండ్రివో నీ వేమి యెఱుఁగుదువు? నటబీజమున ఎన్ని వృక్షము లున్నవో యెఱుఁగవా? అనంతమాతృరూప యగు శక్తిలో ఎన్ని బ్రహ్మాండము లున్నవో తెలిసికొనవా? నే నాశక్తి యొక్క ఒక శక్తిని. ఓయయ్యా! ఇఁక ముందు నడిచి నీయమ్మకు దారి జూపు.' అని ఆశ అనియెను.

శకులాదుఁడు నిర్విణ్ణుఁడాయెను. అతఁడు విధేయుఁడైన కుమారునివలె ముందు నడిచెను.

4

ఒకనాటి సాయంకాలమున రెండు వేసడములు వందల తరబడి తాటాకు పుస్తకముల మోసికొని వచ్చుచుండెను. స్ఫురద్రూపియైన యొకఁడు దారితీయగా వానివెంట అంతలింతలైన పది పదియేనుగురు వచ్చుచుండిరి. అతఁడు రాజవీథిలో ప్రవేశించిన పదపడి అతనినిచూచి, 'ఉపకలాపా! ఎక్కడినుండి యీ సామాను? అంగడి ఎక్కడ వైచెద'వని కన్నయ్య సెట్టి అడిగెను. 'ఏదేశపు సరకు?' అని ముత్తయ్య. 'ఇది కాశీవరకు' అని రంగనాథాచార్యులు. 'అంగడి ఎక్కడ?' అని సుబ్బిశెట్టి. 'మెదడులో' అని అనంతశాస్త్రి.

'కాటినుండి తిరిగివచ్చితి'వని వోటు బావమఱఁదులు ఉపకలాపుని ఉపహసించిరి. బాల్యమిత్రుఁడుపతాయి అతనిని కౌఁగిలించుకొనెను. గాయకుఁడు అనంతుఁడు వచ్చి ఆ దేశమునందలి గాయకుల నడుగుచు కూరుచుండెను. బాల్యసఖి వారాంగన హంసీయాన వచ్చి నమస్కరించి దూరముగా నిలుచుండెను. బాల్యసఖుఁడు రాజమల్లుఁడు లకుమయ్య అతని వీఁపు చఱచి ముందు కూరుచుండెను. రైతు రాచప్ప వచ్చి దండములు పెట్టి – 'మీరు చదువు కొన్న బాసలో మీపేరు ఏమంటారు?' అని అడిగెను. ఊరంతయు పండితమైనదని అందఱు సంతసించిరి.

విద్యార్థుల వల్లనల చే చెవులు చిల్లులు పోవఁదొడఁగెను. గుంజలు నునుపు దేలెను. నిమంత్రణములకు కావలసినంత మంది.

కొలఁది కాలముననే ఉపకలాపునకు వృద్ధులలో దాఁగులు తగిలెను. అవి యివి – ప్రాతస్స్నానము అయిన పిదప భంగవేయుట – మధ్యాహ్నముదాఁక శిష్యులకు పాఠములుచెప్పి ఆ వస్త్రములతోనే భుజించుట – సాయంకాలమున షికారు వెళ్లుట –

ఋష్యంతర మతముల నాశ్రయించి నూతనాచారముల సాధించుట - వస్త్రమును పింజెలు పోసికట్టక నడికట్టుకట్టుట - మోమున కుంకుమ తాల్చుట - ఈ మొదలగున వన్నియు అతని 'కాశీగుండా' చేసెను.

అతఁడు కాలుపెట్టిననాఁడే ఆశను గుఱించి కనుఁగొనెను. అతనికి వచ్చినది మొదలుకొని చిన్ననాఁట తనతో చదువుకొన్న ఆశను చూడను ఆశ. ఆ యాశ తోడనే అతఁడు మరల వచ్చెను. గోవిందుఁడు తనను పలుకరించుచో లోపలికి వెళ్లి ఆశను చూడవచ్చునని అతని యభిప్రాయము కాని అతఁడిపు డెవరికి కానిపించును? అటులు ఆతఁడు వారి యింటిమీఁదుగా షికారు వెళ్లుచుండగా ఒక సుపరిచిత మయిన ముఖము కన్నులతో ఒకానొక నూతనభాషతో ప్రసంగించెను. అనుకొనకయే సమకూరిన ఆశా సందర్శనమున అతఁడు నివ్వెఱయే పడునా? మాటలాడునా?

ఉపకలాపుఁడు నెమ్మదిగా నడచిపోయెను. అతఁడొకచెట్టునీడఁ గూర్చుండి, "ఈమె ఎవరికొఱకు ఇంత వఱకు వివాహిత కాలేదో! సంశయము లేదు: నా కొఱకు. కాళిదాసు చెప్పనే చెప్పెను:

'సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు
ప్రమాణ మంతఃకరణ ప్రవృత్తయః'

అని. ఇన్ని సంవత్సరములనుండి ఆశ నావలెనే ఉన్నదా? నా చదువు సఫలము. నన్ను నిక్కముగా ఆశ అర్థము చేసికొన్నది. ఈశ్వరుడా! నీ సృష్టికి అర్థమున్నదే! ఏమీ? ఆశ నన్ను ప్రేమచే అభిషేకించునా?"

ఉపకలాపుఁడు గృహోన్ముఖుఁ డాయెను. ఆకాశము అతనికి ఆశా ముఖ మండలము చూపఁ గాఁబోలు, చంద్రదీప మెత్తెను. అతని హృదయరంగమున ఒక నటి హల్లీసక మాడుచుండెను. ఆశ తలుపు తీసికొని అరుఁగు మీఁది కంబము చాటున నిలిచెను. అతని హృదయ రంగమున నటి ప్రస్తావన ముగించి అంకావతరణికను సూచించెను.

అతఁడు తాటాకుకట్టల నన్నింటిని దిరుగవైచి ప్రౌఢ వివాహమునకు అనుకూలములగు కారికల నన్నిటిని ఒకచో సేకరించెను.

అతఁడు ఆ మఱునాఁడు మరల షికారు బయలు దేరెను. కర్ణాంత విశ్రాంతములగు నేత్రములును, వేఁపాకులవలె వంపులైన కనుబొమలును గల అతని మోమునందు నేఁడొక ఆత్మప్రమ అధికరించి యుండెను. అతఁడు కాలుపెట్టినది వీధి మీఁద నైనను

నడచునది ప్రేమోద్యానమున. నడుమనడుమ అతఁడనురాగ మూర్ఛనలలో మూర్ఛితుఁడగుచుండెను.

ఆశాగృహము సమీపించెను. అతని కూఁకటి వేరు కదిలెను. అతని కాలు దిగ్గజ పాదమంత బలుపుగా లేచి పడుచుండెను. అతఁడు గవాక్షమునుండి చూచెను. అతఁడు నిండారి వెల్లివిరియు తన చెఱువు మరగొమ్మును తెఅచి వైచెను. ఉపకలాపుని ప్రఫుల్ల ముఖ సహస్రపత్రమునందలి దళదళమునను ఆశానిరీక్షణ భృంగములే.

ఆశకు ఉపకలాపుఁడు పక్షిఛాయవలె పరుగిడి నటు లాయెను. 'ఈతనిలో నేను జాగరిల్లియే యుంటిని. నన్ను కులహీనగా ఇతఁడు తలఁచునా? అటులు తలఁచె నేని తనకోసమే కులహీన యాయె నని తెలియుఁగాక!' కొంతవడి ఆశ దారిని చూచును. దృష్టికిఁగల అశక్తికి పరితపించును. తలుపుతీసి వెలికి వచ్చును. మార్గమును చూపులచే సీమంతిత మొనరించును.

ప్రణయజనుల ఒకదర్శనమునకును మఱియొక దర్శనమునకును నడుమఁగల కాలము పుణ్యకాలము. ఆ సమయమున వారి ధమనులు ఆడవు. ప్రతీ గాలియు పరిమళ భారమున పెండ్లి నడకలు నడచును. వారి ప్రతి చేష్టితము పరస్పర దర్శనమునకు. ఆమధ్యయ కాలమంతయు కుంభకము.

వాతాయనము క్రింద కూరుచుండి ఆశ తిలకించుచుండెను. ఉపకలాపుఁడు పుట్టెఁడాశతో వచ్చుచు ఎట్టెదుట ఆశ కానరామి స్తబ్ధుఁడై నిలిచిపోయెను. అతని ఆశా సౌధశృంగము అవనతమై పడిపోవుచుండఁగా, ఆశ ఒయ్యారముగా లేచి దానిని తుఫునున కైన ఒఱుగ కుండ నిలిపెను. ఉపకలాపుఁడు విప్పారిన కనులతో మెల్లమెల్లగా ముందులకు నడచిపోయెను.

5

తన కిపుడు తల్లి దండ్రులు లేని లోపము ఉపకలాపునకు గోచరించెను. తనకిపుడు తల్లిలేని లోపము ఆశకు తెలియవచ్చెను. ఇపుడు దాతృప్రతిగ్రహీతలు తమకు తామే. అందులకు చేయవలసినవి ఆ యిరువురిలో ఎవరికిని తిన్నగా తోఁపలేదు.

స్త్రీజన సహజమగు గాంభీర్య ముపకలాపున కెటులు వచ్చును? అతఁడు పురుష నైజము ఆవిష్కరింప నెంచెను.

తుంగభద్రా తీరము నందలి గృహోద్యానమున నతఁడు ప్రవేశించెను.

నిశాంతమున మేఘములు పెండ్లినడకలు నడచు చుండెను. పులకిత యగు భూమి గంధమును వాయువెల్లదిక్కులకుఁ బంచిపెట్టెను. రెండు మూఁడు మెఱపులు

మెఱసి సిగ్గుపడి దాగుకొనెను. తెల్లవావిలి పూలచే తోరణ కట్టఁబడిన తుంగభద్రాతీరమున ఒక పొదరింటిలో పెండ్లికొడుకువలె విశ్రమించెను. అతని చూపులు ఆ యుద్యానమున పుష్పరాసుల వలె పడుచుండెను.

మబ్బు లాకాశమున చింతచెట్లవలె అలముకొనుచుండెను. వానిలోనుండి అంధకారము పొగలవలె బయలుదేరి భూమ్యాకాశములను ఏక మొనరించెను. ఆ చిమ్మ చీఁకటిలో అతఁడు ఆశాగమనమును పసిపట్టెను. భూగర్భమున నున్న నిధినివలె నికుంజమున నున్న తన ప్రియుని ఆశ దాఁటిపోయెను.

ఉపకలాపుఁడు ఆవిలిపూలు గుత్తులు గుత్తులుగా చేర్చి పేర్చుచుండెను. ఆ పుష్ప సముదాయమంతయు అవ్యక్తుఁడగు మన్మథుని చిఱునగవు వలె నుండెను. అపుడే మబ్బులు కొంచెకొంచెముగా తెఱపియిచ్చెను.

ఉషాదేవితో పాటు ఆశ బయలుదేఱెను. ఆమె పాదములముందలి ప్రతి రేణువును పరిస్ఫురిత మగుచుండెను. ఉపకలాపుఁడు పొదరింటి వాకిటికి వచ్చి పలుకరింప నుద్యమించెను. స్వరము గొణుగుపోయెను. కాళ్లు కంపించెను. రక్తము రివ్వున ప్రవహించెను. అతఁడు గద్గదికతో 'ఆశా, నీకు ఆశీస్సులు!' అని ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిత స్వరములలో అనెను.

'ఓరీ! ప్రేమచోరుఁడా! నీ పేరేమి? ఇదిగో, ఉపకలాపుని యిల్లు ఇచటనే యున్నది. ఓహోయి విద్యార్థులారా! ఇసీ! ఇతని పేరు నుడవరాదు' అని ఆశ కాకులతోపాటు అఱచెను.

ఆశ అతనిని శకులాదుఁడనుకొనెను. ఆమె చకిత పాదములతో ఇంటిలోనికి వెళ్లిపోయెను. ఆమె పరమేశ్వరుని స్మరించి తన భాగధేయమునకు వగచి శకులాదుని యమంగళము ఉపకలాపుని ముఖముఁ గాంచి పరిహరించుకొందుననుకొనెను.

ఉపకలాపుఁడు కానిపించునను ప్రత్యాశతో సమయము సముద్రమునకు పోవునదివలెఁ గడిఁచిపోయెను.

ఆశ గవాక్షమునఁ గూరుచుండెను. బాటసారులు వచ్చుచు పోవుచు నుండిరి. 'అతని చూడ మఱచితినా? యీతని చూడ మరఱచితినా?' యని ఆశ వెలుపలికి వచ్చి చూచుచు లోనికి జనుచుండెను.

ఆశ వాకిట అంతసేపెన్నఁడును కూర్చుండి యుండలేదు. కూర్చుండెను కూర్చుండెను. సంధ్యాదేవి పేరంటమునకు వచ్చెను. నక్షత్ర పుష్పములు కానుక యిచ్చెను. వెన్నెల బట్టలు పెట్టిపోయెను.

ఉపకలాపుడు రాలేదు. చంద్రుఁడు వచ్చెను. కొంతసేపు బంధనమోచనముల ఉన్మత్త తాండవమున కవాటములు నలిఁగిపోయెను.

ఆశ డాబామీఁద కూరుచుండెను. ఉపకలాపుని యిల్లు పొనపొన కానిపించుచుండెను. అది పెద్దనిద్దురలో మునిఁగియుండెను. తుంగభద్ర స్వేచ్ఛగా ప్రవహించిపోవుచుండెను. నడుమ నడుమ చిన్న మబ్బులలో మినుకు మినుకుమను చుక్కల పెండ్లికూఁతుండ్రు చందురు పెండ్లికొడుకును తమ భావ మెఱిఁగి పెండ్లిచేయు పెద్దలు లేరు కదా యని తలపోయుచుండిరి. ఆశ ఈ దృశ్యమును అదేపనిగా చూచుచుండెను. కొంతసేపటికి చంద్రుఁడు సన్యసించి కావిగుడ్డలు కట్టుకొనినటులు ఎఱ్ఱఁబడెను. మెల్లగా అస్తమించెను. ఆశ ఉలికిపడెను.

వావిలిపొద చూచెను. చూపు త్రిప్పుకొనెను. అంతఃకరణమునందు ఈ యనుమానము తట్టెను. నన్నాశీర్వదించిన స్వర మెవరిది? మరల - నన్నాశీర్వదించిన స్వరమెవరిది? అని. ఏమిటి ఆ యాశీస్సులు? ఎవరి వవి?

6

ప్రాతఃకాలములందు దీర్ఘముగా వినిపించు ఉపకలాపుని వామనస్తుతి యిపుడు వినఁబట్టదు. విద్యార్థుల వల్లనలు లేకపోవుటచే ఇపుడు ఎవరికిని నిద్రాభంగము లేదు. వఱద వచ్చి తీసినది.

ఊరివారందఱు అనుకొనిరి - 'ఉపకలాపుఁ డెక్కడికి వలసపోయెను?'

ఆశ గ్రహించెను - తన యపరాధమే ఉపకలాపుని గ్రామమునుండి బహిష్కరించెనని.

ఆశ అనుకొనెను - కులాదోపకలాపుల భేద మింత మాత్రము గుర్తింపనైతి నేమి? శకులాదుఁ డైనచో నన్నాశీర్వదింపఁగలఁడా? ఇపుడు ఉపకలాపుని స్వరము విస్పష్టముగా విననగుచున్నది. ఈ భేద మపుడేల తెలిసికొన లేనైతిని? నా ప్రేమలో ఏమేని లోప మున్నదా? ఒక పరమాణువేని లేదు. మఱి యిది యేమి? ఏమైన నేమి? నేను మేలుకొనకముందే నామీఁద అరుణ సూర్యకిరణములు ప్రసరించినవి. చీకాకుతో బట్ట ముసుగు పెట్టుకొని పవళించితిని. నాదైవము నన్ను వెతకుకొనుచు వచ్చెను: నేను దయ్యమనుకొని వెళ్లఁగొట్టితిని.'

ఇటు లామె చింతించుచుండఁగా ఒక బిచ్చగాఁడు పాడుకొనుచు వచ్చుచుండెను. వాని స్వరము స్ఫుటము; ఉచ్చారణము విశుద్ధము. పాట తేనెయూట.

మనసా! ఓ వెఱ్ఱీ మనసా!

నీలోన నున్నట్టి - నీ ప్రియుడూ వచ్చిన
నిరసించి పోయావె - మనసా! ఓ వెర్రీ మనసా!
తుంగభద్రా యొడ్డు - తూర్పూ కోవెలలోనా
దూరీయున్నాడే - మనసా! - ఓ వెర్రీ మనసా!

భక్తీతంతువు బట్టిపాకాడి పోతేను
పట్టంగా నేర్తూవె - మనసా! ఓ వెర్రి మనసా!
మనసా! ఓ వెర్రి మనసా!

ఆశ చెవులు దోఁబెట్టుకొని వినెను. 'ఈ స్వరము ముకుందునిదా?' అని వాకిటి తలుపు తెఱచెను. వాకిలి నిర్మక్షికము.

ఆశ అనుకొనెను - 'నాకు తాళపుచెవి దొరికినది.' ఉన్నది ఉన్న పాళముగా బయలుదేఱెను. తుంగభద్రాతీరమున ఆమెకు ఒకబైరాగి కానిపించెను. అమె అతనిని పరికించి పరికించి చూచి అతని పయనమును గుఱించి అడిగెను. అతఁ డనెను 'మేము సన్నాసులం. కాశీకి పోతాము రామాహరీ! మాకు ఒహరేమిటి పల్లేమిటి? తుంగభద్ర పొడుగూతా పోతాం.'

ఆమె తుంగభద్ర పొడుగున నడిచెను. సూర్యుఁ డస్తమించుచుండెను. ఆమె ఒక యిసుక తిన్నపై కూర్చుండెను. ఏటిలో నీ రొకదరిగా కులస్త్రీలవలె ఒదిగి ప్రవహించు చుండెను. గూండ్లలోని పిట్టలు తమ తమ ప్రియులను రమ్మని అఱచుచుండెను. ఏటిదరి తీవలు బ్రహ్మచర్యవవలంబించిన కన్యలతో వియ్యమందెను. అచటి ప్రకృతి స్వాతంత్ర్యము ఏ రాజుచేతను ఆక్రమింపఁబడలేదు. ఏఁటి రింతలు బాకాలూఁది గూండ్లలో చేరుకొనెను. గబ్బులుఁగుమాత్రము దొంగవలె సడిసప్పుడులేక కూరుచుండెను. రెండుకొంగలు అపుడే యేటినీటిలో తపస్సు చేయుటకు దిగెను - యానిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ - ప్రవాహమునఁ గొట్టకొనివచ్చు పూలు నురుఁగువలె నుండెను. ఆశ రామణీయకమును అనుభవింపవచ్చిన ప్రకృతిదేవతయా? ఆమె చుట్టు కొన్ని తుమ్మెదలు తానము చేసెను. అడవి పావురములు కొన్ని పల్లటీలు కొట్టెను. కడిమిచెట్టు ఆమెపై కొన్ని పూలు వర్షించెను.

తర్కముచే నసన యని నిషేధింపఁబడిన తావున విశ్వేశ్వరుఁడు వీరాసనమున కూర్చున్నాడు. స్వభావ వాది కూర్చున్నవానిని కూలద్రోయు చున్నాఁడు. పలువురు లేదని వివాదపడు ఒకానొకపీఠమున ఆనుషంగిక ఘటన దైవమును అధిష్ఠింపఁ జేయుచున్నది.

దూరముగా నున్న ఒక పుట్టమీఁద వాఁడు చూపిన తంగెడుపూలలో మునిఁగియున్న - ఒక మృణ్మయ విగ్రహము ఆమె కంటఁబడెను. పూలెడలించి చూడఁగా తన విగ్రహమే. ఆశ కపుడొక దైవశక్తి గోచరించెను. 'ఆ శక్తియే ఈ ఘటనా విఘటనలఁ జేయుచున్నది. మఱి ఆశక్తియే ఇక నాప్రియుని చూపఁగలదు.' అని అనుకొనుచు ఆశ మరల నడువ మొదలిడెను. ఆమె పాదములు తీపులు తీయలేదు. ఆఁకలి అనిపించలేదు. విసువు విరామము లేక నడిచెను. ఆమె నెదరుకొను మంగళమువలె ప్రభాత మాయెను.

7

సమీప గ్రామముల నుండి ఒక పుంతవెంట మేఁకల తోలి కొని కొందఱు గొల్లలు వచ్చుచుండిరి. వారి మాటలు ఆశకు ఎంత తెలిసెనో ఆశ మాటలును వారికి అంతయే తెలిసెను. వారు వెళ్లిపోవు లోపల వారి వెఱ్ఱి యంతయు బయటఁబడక పోలేదు. గొల్లలు కదా యని వెఱ్ఱి వారికంటఁ గట్టరాదు. నిద్రాహారములు లేకలేక నడిచినడిచియున్న ఆశ తెలవాఱుజామున అభినయించు నటివలె నుండెను. మునిముందు కూర్చుండు సభ్యులవలె వారు ఱిచ్చపడి వెళ్లి పోయిరి.

తుంగభద్ర తూర్పు టొడ్డున దేవళము కానిపించుచుండెను. ఒకఁడు స్నానమొనరించి కావిబట్ట లారఁగట్టు కొనుట కానిపించుచుండెను. అతనికి తగు మాత్ర గడ్డము స్ఫురించుచుండెను. అతనిముఖము కలకలలాడు చుండెను. దారినిబోవు మేఁక గాని, పులిగాని, ఆఁడుదిగాని, మగవాఁడు గాని అతనిని తనివార చూడనిది అడుగిడుటలేదు. పరివ్రాజకుని వేష మెంత చమత్కారమైనది! అది లక్షల మన్మథులను కప్పిపుచ్చును. కూలి యీయ నక్కఱలేని బంటులను సృష్టించును. జగము నంతము ఏమిరాయని శాసించును. ఆ వేషము ప్రతివానిని ఉబలాట పెట్టును. అది తనలో నున్న వాని రూపము నంతయు తినివేయును.

పరివ్రాజకుఁడు పరికించి చూచినకొలఁది ముందుకానిపించునది ఒక సౌందర్యరాశిగా గోచరించుచుండెను. అతఁడిపు డామె సౌందర్యమును కనులారఁ జూచి కనులు మూసి కొనెను. లోని రూపును వెలి రూపును ఒకటిగానుండెను. ధ్యానము యొక్క కాష్ఠ అట్టిది గదా! అతఁడనుకొనెను - 'నేను ఆశను ప్రేమించుట అధర్మమా? నా మనస్సు ఆ ప్రేమ చేతనే సృజింపఁబడినది. ఇటులయి యుండును; ఆమె నన్ను అన్యుఁడని భ్రాంతిపడి యుండును.' ఈ మాటలే అతఁడు పునః పునరావృత్తిగా జపించుచుండెను.

ఆశ ఆటిన వలువలు తాల్చి,'నేనీ పరివ్రాజకునకు నమస్కరించి ఆశీర్వాదము పడసి దేవాలయములోనికి వెళ్లెదను' అని అనుకొని యేటి కెగువగా చనుచుండెను. వెదురు పొదలు పెద్దమ్రానులు తాళ్లు మొదలైన వృక్షములు దాఁటెను. నడుచుచు నడుచుచు త్రోవలోనున్న పుష్పముల కోసికొని తీసికొనిపోవుచుండెను. పరివ్రాజకుని సమీపించిన కొలఁది ఆమెకు జాతిస్మరత్వము ఎక్కువ యగుచుండెను. అతని ముఖము చూచిన కొలఁది ఆశ నేత్రములు నిశ్చలము లాయెను. ఆశ వడివడిగా దాపున కరిగి, ఆ కుసుమములను అతని పాదములమీఁదఁ బోసి, అతని మునిముందు మోఁకాటిల్లఁబడి యుండెను.

పరివ్రాజకుఁ డిటులు భావించుచుండెను – "ఆశ యింటి కేఁగుచు, 'ఉపకలాపా! నీ ప్రేమ సరిగా పక్వము కాలేదు. ' నీపేరు ఏమి?' అని నేను గద్దరించినపుడు అన్యుని వలె పాఱిపోయితి వేల?" .

పరివ్రాజకుని ధ్యానము శిలవలె గట్టిపడుచుండెను. తాను వావిలి పొదరింట నుండఁగా ఆశ ఎదురుగా వచ్చు చుండెను. ఇపుడు అతనికి కంపము కలుగలేదు. ముందులకు నడిచి, 'నిన్ను ఆశీర్వదించుచున్నాను' అనెను. ఆశ 'నీ పేరేమి?' అనెను. 'ఎంత యంధకారమునందైనను నీ ప్రియుని నీవు గుర్తింపవలయును జుమా!' అని అతఁడనెను.

నిదురనుండి మేలుకను శిశువువలె అతని నేత్రములు క్రమక్రమముగా విప్పాఱెను. పరివ్రాజకుఁడు కనులెత్తి చూచెను. ఎవతె నాతఁడు వృక్షములందు చెక్కెనో, ఇసుక తిన్నెల గీసెనో, తీరములందు పుట్టమట్టితో ప్రతిమ లొనరించెనో, ఆమెయే! 'ఏమీ! నా ధ్యాన మింత వడిగా ఫలించినదా? ఓహో ఆశా! ఇది యేమి?లెమ్మలెమ్ము.'

'ఉపకలాపా! ఆ మబ్బులచీఁకటిలో ముత్యమును ఆలిచిప్ప అనుకొంటిని. నీ యనుగ్రహమునఁ గాక నీ శ్రమను నేనెటులు పోఁగొట్టఁగలను?'

'నీవు నన్ను వెదకికొనుచు వచ్చుటచేతనే నా శ్రమ సఫలమయినది. శ్రమయేమి?

* అనాతురోత్కంఠితయోః ప్రసిధ్యతా
సమాగమేనాఽపి రతి ర్నమాంప్రతి;
పరస్పర ప్రాప్తి నిరాశయో ర్వరం
శరీరనాశో ఽపి సమానురాగయోః, (మాలవిక)

---

* అతికోరిక (నిలువనీని తహ తహ) లేనివారికి పొందు చేకూరినా నాకు సంతోషం లేదు. పొందు విషయములో ఇద్దఱూ నిరాశులైనప్పటికీ సమానమైన అనురాగము కలవారికి శరీర నాశం సంభవించినా అది కొంచెము సంతోషం.

ఇపుడు మనసృష్టి సఫలము. ఈశ్వరుఁడా! పరస్పరము ప్రేమించుకొను ఇట్టి ప్రియుల సృష్టింపుము. ఆశా! బాల్యమున బడిలో చదివికొను అశోపకలాపులముగా మనము మాఱిపోవుదము అని ఆ యుపకలాపుఁడు ఆశను దాపునకు దీసికొని కౌఁగిలించుకొనఁ బోయెను.

ఆశ రెండడుగులు వెనుకకు వైచెను. 'ఉపకలాపా! తల్లియు, దంగ్రిియు, దైవమును తానైన నా తండ్రి నన్ను నీకీయఁగలఁడు. వెళ్లిపోదము లెమ్ము.'

గోవిందుఁడు దేవాలయము చాటున నుండి వెంటనే అచ్చటికి వచ్చెను. 'ఆశా! నిన్ను ఈనాఁడు ఆశీర్వదించుచున్నాను. ఉపకలాపా! ఆశను నా యాశీర్వాదముతో పాటు ఈనాఁడు నీకు ఇచ్చుచున్నాను.'

ఆశ జలజల జాఱు బాష్పములతో తండ్రిని కౌఁగిలించుకొని, 'నాయనా! నీవు నాకు నాయనవే కావు; అమ్మవు అమ్మవే కావు; సర్వమవు. నేను నీకు పుత్రికనై యెన్ని కష్టములు కలిగించితిని!'

'కష్టములు ప్రసవించిన సుఖము అతి మధురమని నీకు తెలియలేదా? నీ తల్లి పోయిన పిదప నాకు ఇన్నాళ్లకు ఆశ్వాసము కలిగినది. ఉపకలాపా! ఇంక భారమంతయు నీయది. నాకు కొడుకుఁ గుఱ్ఱవైనను, అల్లుఁగుఱ్ఱవైనను, నీవే' అని అనుచున్న గోవిందునకు ఉపకలాపుఁడు నమస్కరించెను.

వారు మూవురును గృహములకుఁ జనిరి. హరిణ ముకుందులు పెండ్లి పనులు చేసిరి. మరల ఒకబడిలోఁ జేరిన అశోక కలాపులకడ తన దోషము నొప్పుకొని శకులాదుఁ డనుగ్రహింపఁబడెను. గ్రామస్థు లందఱు వారి వివాహమును వేడుకగా చూచిరి. ఆశను ఉళక్కి పెండ్లామా అని పిల్చి ముకుందుఁడు హరిణచే కోరచూపులు చూపించుకొనెను.

• *ఆంధ్రపత్రిక - విభవ ఉగాది సంచిక - 1928* •